

Головко В.О.

аспірант

Державної науково-навчальної установи

«Академія фінансового управління»

Golovko Vladyslav

State Educational-Scientific Institution

"Academy of Financial Management"

ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ

THREATS TO THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE: THEORETICAL BASIS OF DEFINITION

Політична й соціальна нестабільність та військові дії на території країни суттєво впливають на економічну безпеку держави, актуалізуючи важливість формування теоретичних засад її забезпечення. Рівень економічної безпеки держави значною мірою залежить від своєчасності реагування на негативний вплив ключових зовнішніх та внутрішніх загроз. Розглянуто основні підходи до тлумачення терміна «загроза». Обґрунтовано авторську позицію, яка полягає в розумінні загрози економічній безпеці держави як дій, процесів та явищ, які ускладнюють досягнення економічних інтересів та перешкоджають стабільному розвитку. Визначено перелік ключових внутрішніх та зовнішніх загроз для економічної безпеки України. Охарактеризовано загрози для фінансової та демографічної складових економічної безпеки держави. Обґрунтовано доцільність відходу від оборонного характеру забезпечення економічної безпеки держави до попереджувального, який уможливує вжиття захисних заходів на ранніх етапах виникнення та розвитку загрози.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, загроза, держава, інтерес, небезпека.

Политическая и социальная нестабильность и военные действия на территории страны существенно влияют на экономическую безопасность государства, актуализируя важность формирования теоретических основ ее обеспечения. Уровень экономической безопасности государства в значительной степени зависит от своевременности реагирования на негативное влияние ключевых внешних и внутренних угроз. Рассмотрены основные подходы к толкованию термина «угроза». Обоснована авторская позиция, которая заключается в понимании угрозы экономической безопасности государства как действий, процессов и явлений, которые затрудняют достижение экономических интересов и препятствуют стабильному развитию. Определен перечень ключевых внутренних и внешних угроз для экономической безопасности Украины. Охарактеризованы угрозы для финансовой и демографической составляющих экономической безопасности государства. Обоснована целесообразность отхода от оборонного характера обеспечения экономической безопасности государства к предупредительному, который делает возможным принятие защитных мер на ранних этапах возникновения и развития угрозы.

Ключевые слова: безопасность, экономическая безопасность, угроза, государство, интерес, опасность.

Political and social instability and hostilities on the territory of the country significantly affect the economic security of the country, actualizing the importance of forming the theoretical foundations of its security. The level of economic security of the state depends to a large extent on the timely response to the negative impact of key external and internal threats. The basic approaches to interpretation of the term "threat" are considered. The author's position is grounded in understanding the threats to the economic security of the state as actions, processes and phenomena that impede the achievement of economic interests and impede the stable development. The list of key internal and external threats to the economic security of Ukraine is determined. Internal threats include: strengthening of the raw material orientation of the national economy; further reducing the share of innovative enterprises; critically high energy and material consumption of Ukrainian products; reduction of scientific and technical potential of the country; worsening of the criminogenic situation and corruption in public authorities; reducing the purchasing power of the population; negative demographic processes. External threats include: military actions on the territory of the country that caused the suspension or loss of control of

part of strategically important enterprises and reduced the country's energy potential; complication of foreign economic activity through the protectionist measures of the importing countries, in particular the Russian Federation; dependence on energy imports; irrational structure of imports (mainly energy and high-tech industrial products) and exports (raw materials and low value-added products); excessive openness of the domestic market to foreign producers; significant dependence of the national economy on the external market conditions; Ukraine's external debt, which is used by international financial institutions for economic and political pressure on the country. The threats to the financial and demographic components of the country's economic security are characterized. The expediency of moving away from the defensive nature of ensuring the economic security of the state to the preventive one, which makes it possible to implement protective measures in the early stages of the emergence and development of a threat, is substantiated.

Key words: security, economic security, threat, state, interest, danger.

Постановка проблеми. Глобалізація все суттєвіше впливає на економічну безпеку України. Цей вплив має як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивні наслідки спричинені послабленням бар'єрів доступу до фінансових ресурсів, пожвавленням обміну результатами науково-технічних досліджень, свободою переміщення трудових ресурсів, збільшенням обміну товарами, вільним доступом до енергетичних ресурсів тощо. За узагальненої характеристики негативних наслідків доцільно процитувати висловлювання Т. Єфименко щодо «стирання географічних кордонів, зниження ролі просторових бар'єрів незалежних держав, які, перебуваючи на різних стадіях розвитку, не завжди мають у своєму розпорядженні важелі захисту суверенітету власної фінансово-господарської діяльності» [1, с. 31]. Ця теза є більш ніж актуальною для України, адже порівняно з більшістю країн-сусідів вона є економічно слабшою. Тягар військових дій не лише актуалізує пріоритетність теоретичних розробок економічного зміцнення національної безпеки, але й вимагає розгляду економічної безпеки держави як самостійного об'єкта наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення економічної безпеки держави багато уваги приділяють вітчизняні та закордонні вчені, зокрема С. Блохін, В. Богомолов, Т. Васильців, С. Воробйов, В. Геєць, В. Губарева, Б. Губський, А. Гуменюк, М. Єрмошенко, Т. Єфименко, Я. Жаліло, З. Живко, К. Кальмук, Г. Козаченко, О. Користін, С. Лазуренко, О. Ляшенко, О. Лепіхов, Х. Маулль, К. Мердок, І. Мігус, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, А. Рудницький, А. Сухоруков, В. Шлемко.

Відаючи належне науковій та практичній цінності результатів дослідження вищезгаданих учених, відзначаємо, що в науковій літературі досі немає однієї спільної думки про сутність ключових загроз для економічної безпеки України.

Метою статті є характеристика ключових підходів до трактування терміна «загроза» з подальшим визначенням переліку ключових

внутрішніх та зовнішніх загроз для економічної безпеки нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Законі України «Про національну безпеку України» загрозу визначено як «явище, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України» [7]. В цьому визначенні акцентовано увагу на двох важливих моментах, таких як фактична або можлива негативна дія; зв'язок з реалізацією національних інтересів та збереженням національних цінностей. На нашу думку, економічна безпека держави як самостійний об'єкт наукового дослідження вимагає відокремленого тлумачення сутності терміна «загроза». Здійснений огляд дав змогу виділити низку наукових підходів до розуміння загрози, узагальнення яких дасть можливість уточнити сутність загрози економічній безпеці держави.

Перший підхід передбачає визначення загрози як небезпеки. Так, у розумінні М. Єрмошенка загрозу можна визначити як «конкретну і безпосередню форму небезпеки або сукупності негативних чинників чи умов» [5, с. 26]. Другий підхід полягає у тлумаченні загрози як певної перешкоди, що знайшло відображення в наукових публікаціях О. Ареф'євої та В. Кузьменко: «сукупність умов, процесів, факторів, які перешкоджають реалізації національних економічних інтересів або створюють небезпеку для них та суб'єктів господарської діяльності» [2, с. 52]. В основі третього підходу лежить розуміння загрози як негативного впливу, що чітко прослідковується в публікації З. Герасимчук та Н. Вавдіюк: «існування негативних чинників, які здійснюють дестабілізуючий вплив на функціонування економіки регіону, порушуючи стійкість до задоволення потреб населення» [4, с. 48]. Оскільки кожен із підходів має значну кількість прихильників, всі вони заслуговують на увагу та формують необхідну основу для пошуку варіанта, який би відповідав змісту економічної безпеки держави.

Для обґрунтування сутності загрози візьмемо за основу власне тлумачення терміна «економічна безпека держави», під яким розуміємо такий стан національної економіки, за якого досягається можливість забезпечити високий рівень захисту інтересів кожного її суб'єкта від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз. Отже, загрозу економічній безпеці держави можна визначити як дії, процеси та явища, які ускладнюють досягнення економічних інтересів та перешкоджають стабільному розвитку. В цьому визначенні, крім акценту на економічних інтересах, присутня позиція про можливі перешкоди у стабільному розвитку національної економіки, що в умовах посилення глобалізаційних процесів та конкурентної боротьби на світових ринках є важливим орієнтиром під час розроблення стратегічних і тактичних рішень на державному рівні.

Здійснене узагальнення дало змогу виявити існування двох основних підходів до класифікації загроз економічній безпеці держави. Перший передбачає їх умовний поділ на зовнішні та внутрішні, а другий здійснюється в розрізі функціональних складових, тобто таких, що безпосередньо впливають на фінансову, інвестиційну, соціальну, енергетичну, демографічну, інноваційну, продовольчу та технологічну безпеку. Потрібно визнати, що кількість прихильників першого підходу є більшою, можливо, внаслідок меншої трудомісткості в ідентифікації загроз та їх простішого застосування в певних економічних моделях.

Спираючись на результати узагальнення наукового доробку [1–8] та проведеного опитування експертів із числа науковців, представників підприємницьких кіл та державних органів влади, ми сформували такий перелік ключових зовнішніх та внутрішніх загроз для економічної безпеки України. До внутрішніх загроз можна віднести посилення сировинної орієнтації національної економіки, що проявляється в орієнтації на добування природних ресурсів, вирощуванні сільськогосподарської продукції та виробництві товарів із низькою часткою доданої вартості; подальше зниження частки інноваційно активних підприємств, що зменшує обсяги виробництва та експорту високотехнологічної продукції зі втратою державою конкурентних позицій на світових ринках; критично високу енерго- та матеріалоемність продукції внаслідок технологічного відставання більшості галузей, що робить неконкурентоспроможною вітчизняну продукцію на внутрішньому ринку; зниження науково-технічного потенціалу країни через посилення міграційних процесів та інноваційну пасивність значної частини промислових підприємств; погіршення криміногенної

ситуації та корупцію в органах державної влади, що гальмує підприємницьку ініціативу та сприяє перебуванню вагомій частини економіки в тіні; зниження купівельної спроможності населення, яке орієнтується на задоволенні лише першочергових потреб у їжі та лікарських препаратах; негативні демографічні процеси, які пов'язані зі скороченням кількості населення, збільшенням частки людей похилого віку, трудовою міграцією висококваліфікованих працівників тощо. Вважаємо, що цей перелік можна суттєво розширити, але частину внутрішніх загроз нами буде визначено як приклад застосування другого підходу, а саме функціонального.

До переліку зовнішніх загроз можна включити військові дії на території країни, які спричинили припинення дії частини стратегічно важливих підприємств або втрату контролю над нею, знизили енергетичний потенціал країни; ускладнення зовнішньоекономічної діяльності через протекціоністські заходи країн-імпортерів, зокрема Російської Федерації; залежність від імпорту енергоносіїв; нераціональну структуру імпорту (основну частку складають енергоносії та високотехнологічна промислова продукція) та експорту (сировина та продукція з низьким рівнем доданої вартості); надмірну відкритість внутрішнього ринку для іноземних товаровиробників; суттєву залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків; зовнішній борг України, який використовується міжнародними фінансовими організаціями для економічного й політичного тиску на країну.

Другий підхід передбачає визначення загроз у розрізі функціональних складових економічної безпеки держави. Така деталізація є досить складною, тому ми приділимо увагу лише двом складовим, тобто фінансовій та демографічній. Загрозами для фінансової безпеки України можна вважати нерозвиненість фондового ринку, зростання зовнішнього та внутрішнього боргу, розбалансованість бюджету в умовах дефіциту фінансових ресурсів, слабкість банківської системи, високий рівень доларизації економіки, дисбаланс у зовнішній торгівлі, суттєвість впливу світових фінансових криз тощо.

На основі офіційних статистичних даних [8] можна загалом визначити перелік найбільш суттєвих загроз для демографічної складової економічної безпеки держави. Отже, ними є скорочення чисельності населення України (у 1991 р. в країні нараховувалися 51,9 млн. осіб, а на 1 січня 2018 р. – 42,4 млн. осіб), що спричинено більш високим рівнем смертності порівняно з народжуваністю; погіршення структури населення внаслідок збільшення чисельності населення старшого віку, що приводить до зростання навантаження на працездатну час-

тину; посилення міграційних процесів внаслідок не лише виїзду на тимчасову роботу працівників із досвідом, але й розширення практики об'єднання сімей за межами країнами та формування сприятливих умов для навчання української молоді в країнах ЄС.

Деталізація загроз повинна стати основою для розроблення та вжиття захисних заходів. Вважаємо за доцільне погодитися з позицією Є. Білоусова, що в Україні забезпечення економічної безпеки має оборонний характер [3, с. 78], тобто відбувається певна реакція, відповідно до наявного ресурсного забезпечення, на ті загрози, які вже мають суттєвий негативний вплив. Обмеженість ресурсного забезпечення за суттєвості впливу загроз спричиняє недостатню ефективність у протидії ним. З огляду на те, що загрози мають властивість не лише негативно впливати на рівень економічної безпеки держави, але й посилювати й спричиняти виникнення інших загроз, пасивність у протидії ним не можна вважати виправданою політикою. В цьому контексті доцільно взяти до уваги інший підхід, який застосований у Стратегії національної безпеки США, де йдеться не про захист, а про попередження, тобто дію на випередження, коли наявні ознаки загрози, можна прогнозувати суттєвість її впливу. Такий підхід дає змогу більш ефективно використовувати наявне ресурсне забезпечення, зменшувати можливий негативний вплив кожної загрози, зберігати контроль над зміною рівня економічної безпеки держави. Вважаємо, що такий досвід є цікавим для засто-

сування в Україні й можливий внаслідок розроблення та реалізації організаційно-економічного механізму, який повинен забезпечувати чіткість дій суб'єктів безпеки та обумовлювати обсяги необхідного ресурсного забезпечення.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи, стверджуємо, що поточна ситуація в Україні стимулює до активізації наукового пошуку формування необхідного теоретичного підґрунтя забезпечення економічної безпеки держави як окремого об'єкта. Основою забезпечення необхідного рівня економічної безпеки є своєчасна протидія ключовим внутрішнім та зовнішнім загрозам. Складність вжиття захисних заходів обумовлюється не лише економічною слабкістю України, але й суттєвістю впливу політичної та соціальної нестабільності, а також військовими діями на території країни. Сьогодні в Україні застосовується оборонна стратегія забезпечення економічної безпеки, яка передбачає реагування на ті загрози, які найбільшою мірою негативно впливають на можливість досягнення економічних інтересів. Доцільно перейняти досвід інших країн, зокрема США, які застосовують політику дій на випередження, тобто вжиття заходів на ранніх етапах виникнення загрози, що суттєво зменшує потребу у ресурсному забезпеченні та знижує ризики від можливих втрат. Зміна політики вжиття захисних заходів обумовлює необхідність розроблення та реалізації організаційно-економічного механізму забезпечення економічної безпеки держави.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми фінансового управління: глобальні тенденції і національна практика / ред. Т. Єфименко. Київ : ДННУ «Академія фінансового управління», 2018. 496 с.
2. Ареф'єва О., Кузьменко Т. Планування економічної безпеки підприємств. Київ : Видавництво Європейського університету, 2005. 170 с.
3. Білоусов Є. Глобалізація та економічна безпека держави: теоретико-правові аспекти. *Право та інновації*. 2014. № 3. С. 77–82.
4. Герасимчук З., Вавдіюк Н. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2006. 243 с.
5. Єрмошенко М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2001. 309 с.
6. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства : монографія / за заг. ред. А. Штангрета. Львів : Українська академія друкарства, 2017. 276 с.
7. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T182469.html (дата звернення: 10.12.2019).
8. Статистичний щорічник України за 2018 рік / за ред. І. Вернера. Київ : Державна служба статистики, 2019. 541 с.

References:

1. Yefymenko T. (2018), Aktualni problemy finansovoho upravlinnia: hlobalni tendentsii i natsionalna praktyka [Topical Issues in Financial Management: Global Trends and National Practice]. Kyiv : DNNU "Akad. fin. upravlinnia" [in Ukrainian].
2. Arefieva O., Kuzmenko T. (2005), Planuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv [Economic security planning for enterprises]. Kyiv : Vyd-vo Yevrop. un-tu [in Ukrainian].

3. Bilousov Ye. (2014), Hlobalizatsiia ta ekonomichna bezpeka derzhavy: teoretyko-pravovi aspekty [Globalization and economic security of the state: theoretical and legal aspects]. Pravo ta innovatsii. 2014. Vol. 3. 77–82 [in Ukrainian].
4. Herasymchuk Z., Vavdiuk N. (2006), Ekonomichna bezpeka rehionu: diahnostyka ta mekhanizm zabezpechennia [Economic security of the region: diagnostics and mechanism of provision]. Lutsk : Nadstiria [in Ukrainian].
5. Yermoshenko M. (2001), Finansova bezpeka deravy: natsionalni interesy, realni zahrozy, stratehiia zabezpechennia [Financial security of the country: national interests, real threats, security strategy]. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t [in Ukrainian].
6. Shtanhret A. (2017), Oblikovo-analitychne zabezpechennya upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu pidpryyemstva [*Accounting and analytical support for managing the economic security of the enterprise*]. L'viv : Ukr. akad. drukarstva [in Ukrainian].
7. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On the national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T182469.html (accessed: 10.12.2019).
8. Verner I. (2019). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2018 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2018]. Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [in Ukrainian].